

**ՎԱՅՐԱԲԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՐԱՓՈԽՈՒՄՆԵՐԸ
ՍԱՌԻՅԱՆ ԱՐԱՔԻԱՅԻ ՆՈՐ ԲԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ՝**

Դավիթ Յովհաննիսյան
ԵՊՀ Զաղաքակրթական և մշակութային
հետազոտությունների կենտրոն
dhovhannisyan@ysu.am

Միքայել Յովհաննիսյան
ԵՊՀ Արաբագիտության ամբիոն
mhov@ysu.am

Քանալի բառեր՝ վահհաբականություն, Մուհամմադ իբն Աբդ ալ-Վահհաբ, Սաուդյան Արաբիա, ահաբեկչություն, գաղափարախոսություն, ցանցայնացում

1970-ական թվականներից համաշխարհային գործընթացներում աստիճանաբար ավելի ու ավելի ակնհայտորեն դրսևորվող այսպես կոչված վահաբականությունը մինչև վերջերս այս խնդրին անդրադարձած առանց բացառության բոլոր հետազոտողների կողմից ավանդաբար բխեցվում էր Սաուդյան Արաբիայի պետական քաղաքականության գաղափարական հիմնավորումից: Այս մոտեցումն առավել ընդգծված կերպով դրսևորվեց 2001 թ. սեպտեմբերի 11-ի ահաբեկչական հարձակումից հետո:

Սակայն վերջին տաս տարիների ընթացքում այս հարցի վերաբերյալ հնչեցին նաև այլ տեսակետներ: 8 տարի առաջ Նայմեխենում կայացած գիտաժողովի ընթացքում ես զարմանքով

---

¹ Սույն հետազոտությունը կատարվել է ՀՀ ԿԳՄՍ նախարարության Գիտության կոմիտեի 18Տ-51380 «Իսլամական ծայրահեղականությունը և Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության մարտահրավերները» գիտական թեմայի ֆինանսավորման շրջանակում:

արձանագրեցի, որ հոլանդացի գործընկերներից մեկը, որը նոր էր վերադարձել Էռ-Ռիադից, իր զեկուցման մեջ նշեց, որ Սաուդյան Թագավորության քաղաքականության մեջ ներկայումս առաջնային են ժողովրդավարական միտումները, իսկ վահաբական գաղափարախոսությունը մղվում է հետին պլան:

Հետագայում ևս բավականին հեղինակավոր մի քանի աղբյուրներից նման մոտեցումներ հնչեցին²: Այս նոր միտումն առաջացնում է մի քանի կարևոր հարցադրում, որոնցից առաջնային են, թերևս, հետևյալները.

ա) վահաբականություն և գաղափարախոսություն, թե՞ վահաբականություն իմա՝ գաղափարախոսություն,

բ) վահաբականություն և Սաուդյան Արաբիա, թե՞ վահաբականություն իմա՝ Սաուդյան Արաբիա

գ) և, վերջապես, արդյո՞ք ներկայում, ասելով վահաբականություն, մենք նկատի ունենք հստակ բնութագրվող և բոլոր հետազոտողների համար նույն իմաստն ունեցող երևույթ, թե՞ այս եզրույթն ունի մի շարք իմաստներ և նշանակություններ:

Հարցերին պատասխանելու համար անհրաժեշտ է անդրադառնալ այս երևույթի ստեղծման ակունքներին:

Նախ նշենք, որ «վահաբականություն» անվանումը կիրառվում է միայն այն պատճառով, որ ուրիշ ավելի ճշգրիտ եզրույթ դժվար է առանձնացնել այս բավականին ամորֆ և բազմաբնույթ երևույթը բնութագրելու համար:

Այս եզրույթն առաջացել է դիտարկվող սուննիական հանաֆիական կրոնաիրավական ուղղության հիմքի վրա ստեղծված և տեղայնացված, այսինքն՝ կոնկրետ պայմաններին և քաղաքակրթական ու մշակութային առանձնահատկություններին հարմարեցված հոսանքի հիմնադիր Մուհամմադ իբն Աբդ ալ-Վահհաբի (1703-1791) անունից: Այս կրոնական և քաղաքական

---

² Տես, օրինակ՝ J. Otterbeck. Wahhabi ideology of social control versus a new publicness in Saudi Arabia. https://www.researchgate.net/publication/257695153/_Wahhabi_ideology_of_social_control_versus_a_new_publicness_in_Saudi_Arabia, (մուտք՝ 15.08.2019), Мелихов И.А. Эволюция ваххабитского фактора в Саудовской Аравии. <https://cyberleninka.ru/article/n/evolyutsiya-vahhabitskogo-faktora-v-saudovskoy-aravii>, (մուտք՝ 10.09.2018):

գործիչը 18-րդ դարի սկզբին Արաբական թերակղզու Նաջդ շրջանում նախաձեռնեց իսլամի, իր տեսանկյունից, մաքրմանը և վերակենդանացմանը նվիրված կրոնական շարժում:

Ներկայի Սաուդյան Արաբիայի տարածքը այդ ժամանակաշրջանում Օսմանյան կայսրության կազմում էր, սակայն 18-րդ դարում այդ պետությունը ծանր և խորացող ճգնաժամի մեջ էր, ուստի վերջինի ազդեցությունը և վերահսկողությունը Արաբական թերակղզու եմիրությունների նկատմամբ շատ հարաբերական և սահմանափակ էր: Եմիրությունները և ցեղային միավորումներն անընդհատ իրար հետ կռվի և քաշքշուկի մեջ էին և հարձակումներ էին կատարում մեկը մյուսի վրա նույնկերպ, ինչպես նախաիսլամական ժամանակաշրջանում էր: Տնտեսապես այս տարածաշրջանը չափազանց հետամնաց էր և արտաքին ուժերի համար որևէ գրավչություն չուներ³:

Սրբավայրերը՝ Մեքքան և Մադինան, ավանդաբար գտնվում էին Եգիպտոսի ազդեցության ներքո, որոնք կազմակերպում էին ուխտագնացությունները, ապահովում պաշտպանությունը, հետևում շինությունների վիճակին և այլն:

Կրոնական իրավիճակը Արաբիայի կենտրոնում և հարավում չափազանց խայտաբղետ էր: Օսմանում ամրապնդվել էին իբադիյականները, Եմենում՝ զեյդիականները, Հիջազում և Նաջդում՝ չափազանց ուժեղ էր մի շարք սուֆիական տարիկաթների ազդեցությունը, որոնց շեյխերի գերեզմանները դարձել էին սրբավայրեր, և բազմաթիվ ուխտավորներ գալիս էին այցելելու և խոնարհվելու դրանց առջև:

Օսմանյան կայսրության թուլացման հետ նախկին ապակենտրոնացված իրավիճակը աստիճանաբար

---

³ Արաբական թերակղզու և Սաուդյան Արաբիայի այդ ժամանակաշրջանի լավագույն պատկերը տալիս է Ա.Վասիլևը իր ֆունդամենտալ աշխատության մեջ՝ А. М. Васильев. История Саудовской Аравии (1745 - 1973). М., 1982 (մի շարք վերահրատարակումներ են եղել, ինչպես նաև թարգմանություններ արաբերեն, թուրքերեն և հիմնական եվրոպական լեզուների): Հետագայում բազմաթիվ հեղինակներ են անդրադարձել այս թեմային, սակայն այդ բոլոր հետազոտությունների հիմքը եղել է նշված մենագրությունը:

փոխարինվում է մեկ դրոշի, մեկ գաղափարի ներքո միավորվելու միտումներով: Հարկ է նաև նշել հատկապես այս շրջանների արաբական բնակչության աստվությունը Օսմանյան կայսրության և թուրք զավթիչների նկատմամբ, ինչը լրացուցիչ խթան հանդիսացավ օտարի ազդեցությունից ազատվելու և սեփական անկախությունը կերտելու համար:

Այս միջավայրում է սկսում իր գործունեությունը Մուհամմադ իբն Աբդ ալ-Վահհաբը, որի ընտանիքը պատկանում էր շատ ազդեցիկ Բանու Թամիմ ցեղին: Պապը Նաջդի մուֆթին էր, իսկ հայրը՝ Ույայնայի կադին⁴: Գերդաստանի գրեթե բոլոր տղամարդիկ այիմներ և ֆակիհներ էին: Մուհամմադ իբն Աբդ ալ-Վահհաբը նույնպես մանուկ տարիքից ուսումնասիրում է Ղուրանի, հադիսների, շարիաթի և ֆիկհի ոլորտների մեջ մտնող գիտությունները, դառնում *հաֆիզ* (այսինքն՝ անգիր սովորում Ղուրանը), հադիսների և ֆիկհի գիտակ: Նա խորանում է սուննիական մազհաբներից ամենապահպանողականի՝ հանբալիականի մեջ:

Հանբալիական մազհաբը ձևավորվել էր այն ժամանակաշրջանում, երբ լայն տարածում և մեծ ազդեցություն սկսեցին ձեռք բերել ռաջիոնալիստական մութազիիականությունը և միստիկական սուֆիականությունը, որոնք նոր մոտեցումներ առաջարկեցին աստծո և գոյի հետ կապված հարցերում, հավատի և կրոնի մեջ ներմուծեցին նախորդողներից բոլորովին տարբեր մոտեցումներ: Հանբալիական մազհաբը այդ ամենը հայտարարեց վնասակար նորարարություններ (*բիդա*) և արգելեց: Այս մազհաբին պատկանող այիմների հիմնական գաղափարն այն էր, որ իսլամն ունի երկու անհերքելի և հավիտենական աղբյուր: Դրանք են Ալլահի ուղիղ խոսքը՝ Ղուրանը, որը հայտնվել է մարդկությանն իր ընտրած մարզարեի միջոցով, ինչպես նաև այդ մարզարեի սուննան, որը հաղորդվում է հադիսների միջոցով և

⁴ Կադի՝ դատավոր շարիաթական դատարանում, այսինքն՝ կրոնաիրավական գիտությունների մասնագետ, այիմ:

պարունակում է Սուհամադի խոսքն ու գործը: Սուևնան միայն լրացնում է Դուրանի տեքստը և չի կարող հակասել վերջինիս:

Յանբալիական մագհաբի հետագա զարգացումը կապված է հբն Թայմիայի (1236-1328թթ.) անվան հետ, որն իր ամբողջ կյանքի ընթացքում ենթարկվել էր հալածանքների ու երեք անգամ ձերբակալվել էր իր հայացքների համար, սակայն դրանցից չէր հրաժարվել: Իբն Բատուտան, որը Դամասկոսում ներկա է գտվել իբն Թայմիայի քարոզին, գտնում էր, որ վերջինս հոգևոր խանգարումներ ունի: Իբն Թայմիան բազմաթիվ ստեղծագործությունների հեղինակ է, նաև արծակել է մեծ քանակությամբ ֆեթվաներ, որոնցից մեկով թույլ է տալիս ապստամբություն անարդար իշխանավորների դեմ և անառակ կառավարչի սպանություն: Մեղադրվել է Ալլահին մարդու կերպարանք տալու, նրա հատկությունները, որոնց մասին ասվում է Դուրանում (լսել, նայել, բռնել և այլն) տառացիորեն հասկանալու (*թաշբիհ*) և սուևնիական մյուս երեք մագհաբների մոտեցումներից տարբերվող տեսակետներ հայտնելու մեջ: Պայքարել է սուֆիների, փիլիսոփաների և «նորարարների» դեմ:

Սուհամմադ իբն Աբդ ալ-Վահհաբը մանրամասն ուսումնասիրել է իբն Թայմիայի և նրա աշակերտների գրքերը և ֆեթվաները: Իր բազմաթիվ ճամփորդությունների ժամանակ հանդիպել և դասեր է առել հանբալիական մագհաբը ներկայացնող տարբեր ալիմներից: Վերադառնալով Նաջդ՝ նա սկսում է իր քարոզը իր տեսակետից իսլամի հետ բոլոր անհամատեղելի երևույթների դեմ, ինչի համար խնդիրներ է ուևեևում տեղի բնակչության հետ⁵: Այդ տարիներին նա գրում է իր հիմնական աշխատությունը՝ «*Զիթաբ ալ-թաուևիհ*»-ը («Մատյան միաստվածության»), որի հիմնական գաղափարը բացարձակ, առանց որևէ շեղումների մոնոթեիզմի՝ միաստվածության հաստատումն է: Ալլահը միակն է և գտնվում է երկնքում՝ իր գահի

⁵ Յարկ է նշել, որ տեղի բնակչությունը այդ ժամանակաշրջանում բավականին հեռացել էր Դուրանում քարոզվող միաստվածության սկզբունքներից: Այս մասին մանրամասն տե՛ս՝ Ա. Վասիլևի նշված աշխատության 1-ին և 2-րդ գլուխները:

վրա: Նրա կամքն, իշխանությունը և հզորությունն են միակ ուժն աշխարհում, և միայն նրան է պարտավոր հնազանդվել և երկրպագել հավատացյալը: Մահացածների, այդ թվում՝ Մուհամմադ մարգարեի, իրենց սրբությամբ համբավ ձեռք բերած շեյխերի գերեզմանների և դամբարանների այցելությունը նրանց առջև խոնարհվելու և Ալլահի առջև միջնորդություն հայցելու նպատակով անհավատության (*քուֆր*) դրսևորում է: Թալիսմաններ և հմայագրեր կրելը անհավատություն է, Ալլահի առջև միջնորդություն խնդրելը անհավատություն է և բազմաթիվ այլ նման արգելքներ, որոնց խախտման համար պատիժը պետք է լինի արդեն այստեղ՝ երկրային կյանքում: Անհավատ էին հռչակվում բոլոր նրանք, ովքեր «բիդ'ա»-ի մեջ էին մեղադրվում՝ շիաները, սուֆիները և այլոք:

Իր թշնամիներից նա ի վերջո ստիպված է լինում փախչել ադ-Դիրի՛յա, որտեղի էմիրն էր Մուհամմադ իբն Սաուդը (1710-1765): Այս երկու անձնավորությունների հանդիպումը բախտորոշ նշանակություն ունեցավ ամբողջ Միջին Արևելքի տարածաշրջանի համար:

Մուհամմադ իբն Աբդ ալ-Վահհաբի քարոզը, որը դատապարտում էր Մուհամմադ մարգարեի ումմայում (Մադինայի կրոնական համայնքը, որը ղեկավարվում էր Ալլահի խոսքով և նրա մարգարեով, ընկալվում էր որպես իդեալական հասարակության օրինակ, որին պարտադիր պետք է հետևել) հաստատված նորմերից և կանոններից հրաժարված Օսմանյան կայսրության վերնախավին, որը թուրքերն էր ծխում, գինի խմում, մետաքսե զգեստներ հագնում և ոսկե զարդեր կրում: Բացի այդ, սուֆիական եղբայրությունները՝ տարիկաթները, ստանում էին օսմանյան իշխանությունների օժանդակությունը և օգտվում էին նրանց հովանավորությունից, ինչը նպաստում էր նրանց տարածմանը նաև Արաբական թերակղզում: Նա դատապարտում էր նաև Հիջազի և Նաջդի բնակիչներին *թաուհիդից* (միաստվածություն) հրաժարվելու, գերեզմանները, այդ թվում՝ նաև Մուհամմադ մարգարեի դամբարանը սրբավայրեր և

ուխտավայրեր դարձնելու, անբարոյականության, սնահավատության և այլ մեղքեր գործելու համար:

Մուհամմադ իբն Աբդ ալ-Վահհաբի ձևակերպած *սկիդայի* (իր կրոնական ուղղության հիմնական դրույթների հակիրճ ձևակերպած դավանաբանություն) կարևորությունը և կիրառականությունը շատ լավ հասկացավ Մուհամմադ իբն Սաուդը, որի ձեռքում այն վերափոխվեց, միֆոլոգեմները փոխակերպվեցին իդեոլոգեմների: *Ակիդան* դարձավ գաղափարախոսություն և օգտագործվեց որպես գաղափարական գենք Սաուդների մրցակիցների և թշնամիների դեմ պայքարում և հանդիսացավ այն առանցքը, որի շուրջ հետագայում ձևավորվեց Սաուդյան Արաբիայի թագավորությունը: Հասկանալի է, որ նման գեներգիսը այս կրոնաքաղաքական գաղափարախոսությունը վերափոխում էր պետականի:

Մուհամմադ իբն Աբդ ալ-Վահհաբն իր քարոզներում կոչ էր անում վերադառնալ *սալաֆների* (սախնիների) հավատին, այդ իսկ պատճառով նրա և նրա հետևորդների ուսմունքն անվանվեց նաև սալաֆիականություն: Այս եզրույթը նույնպես չափազանց աղոտ է և դժվար բնութագրվող, քանի որ սալաֆների թվին էին պատկանում նաև մյուս մազհաբների վաղ շրջանի իմամները՝ իբն Աբբասը, Անաս իբն Մալիքը, Աբու Հանիֆան, Հասան ալ-Բասրին, ալ-Բուխարին, Մուսլիմը և բազմաթիվ այլ գինակիցներ և հաջորդող երկու սերունդներին պատկանող հավատացյալներ⁶: Ահա ինչպես է նկարագրում այսպես կոչված վահաբականության կրոնագաղափարական շրջանակներում կիրառվող տերմինաբանության հետ կապված բարդությունները այս ինդիքների գիտակ Ա. Մուսալլին. «Սալաֆիականությունը չափազանց դիվերսիֆիկացված և բարդ գաղափարական ու կրոնական առումներով մոտիվացված ուղղություն է և այն կառուցված չէ մեկ միավորված խոսույթի (դիսկուրսի) կամ

⁶ Իմրան իբն Հուսայնից հաղորդվող հաղիսում մարգարեն ասում է. «Իմ ումմայի լավագույն մարդիկ այս սերունդից են, հետո՝ դրան հաջորդող, այնուհետև՝ դրան հաջորդողը» (Մուսլիմ, 2535):

հեղինակությունների խմբի կողմից: Որպես կանոն, բոլոր վահաբականները սալաֆիական են, բայց ոչ բոլոր սալաֆիականներն են վահաբական: Իսլամիզմը նույնպես մեկ այլ բարդ ուղղություն է, որն ընդգրկում է մեղմ և ծայրահեղական շարժումներ, սակայն այն էկվիվալենտ չէ վահաբականությանը: Չնայած որ իսլամիզմը, վահաբականությունը, սալաֆիականությունը կիսում են որոշ աստվածաբանական և ինտելեկտուալ դոկտրիններ, դրանք աստվածաբանական և քաղաքական առումներով շատ տարբեր են»⁷:

Վաղ շրջանի վահաբականությունն իսլամի հիմնական երկու աղբյուրների տառացի ընկալման պարտադրանքից բացի ուներ նաև, ինչպես վերը նշվել է, քաղաքական բաղադրիչ: Այն, նախևառաջ կապված էր միջցեղային բախումների մեջ թուլացած էմիրությունների և ցեղային դաշինքների միավորմանը, ուստի ուներ նաև ընդգծված հակաօսմանյան ուղղվածություն: Օսմանյան սուլթաններին Մուհամմադ իբն Աբդ ալ-Վահհաբը անվանում էր «կեղծ խալիֆներ» և մեղադրում էր նրանց իսլամն աղավաղելու և վնասակար նորարարություններով փչացնելու մեջ:

Սաուդների ընտանիքի առաջնորդությամբ պետականության ստեղծումը կտրուկ բարձրացրեց վահաբականության գաղափարական և քաղաքական նշանակությունը: Այն օգտագործվում էր Նաջդում և Հիջազում միանձնյա իշխանություն ձեռք բերելու համար ծավալված պայքարում Սաուդների ընտանիքի հակառակորդների դեմ, որոնք մեղադրվում էին, շեյխի տեսանկյունից, հավատացյալի համար անթույլատրելի արարքների և անընդունելի կրոնական հայացքների մեջ:

Արդեն 20-րդ դարում, երբ նավթային հարուստ պաշարները հնարավորություն ստեղծեցին Սաուդյան Արաբիայի Թագավորության ղեկավարների համար իրենց կրոնագաղափարական և քաղաքական ազդեցությունը ծավալել

---

⁷ Ahmad Moussalli, Wahhabism, Salafism and Islamism: Who Is The Enemy?, January, 2009. Conflicts Forum Monograph, Beirut - London – Washington, <http://conflictsforum.org/briefings/Wahhabism-Salafism-and-Islamism.pdf>, (մուտք՝ 10.07.2019).

ոչ միայն Միջին Արևելքում, այլ նաև այս տարածաշրջանից դուրս, վահաբականության դերն էլ ավելի կարևորվեց: Այն ակտիվորեն կիրառվեց թագավորության ազդեցությունը արաբական և մուսուլմանական աշխարհներում ընդլայնելու և խորացնելու համար:

Սակայն այս ուղղության նախահարձակ բնույթը, որի թիրախն էին հանդիսանում սկզբնական շրջանում հիմնականում, իրենց տեսակետից «սխալ» մուսուլմանները, աստիճանաբար որպես հակառակորդ և թշնամի սկսեց դիտարկել նաև բոլոր այլադավաններին:

Վահաբականության կրոնագաղափարական հիմնադրույթների տեղափոխումը քաղաքական քարոզչության դաշտ «սառը պատերազմի» ավարտից հետո ընդունեց քաղաքական տեխնոլոգիայի բնույթ և իր ազդեցիվ ելույթները դրսևորեց ոչ միայն վահաբական քարոզիչների գործունեությանը օժանդակելով, բոլոր հնարավոր երկրներում այս քարոզչությանը ծառայող մզկիթների և մեդրեսեների ստեղծման ֆինանսավորմամբ, այլ նաև ծայրահեղական խմբերի կազմակերպմամբ, նրանց զինմամբ և ուղղորդմամբ: Ահաբեկչությունը՝ որպես քաղաքական նպատակներին հասնելու միջոց, լայնորեն կիրառվեց աշխարհի բոլոր ծայրերում: Այս հանգամանքը հայտնվեց լայն շրջանակների ուշադրության կենտրոնում հատկապես 2001 թ. սեպտեմբերի 11-ի ողբերգությունից հետո⁸:

Չնայած բազմաթիվ փաստերի և վկայությունների, որոնք ապացուցում էին Սաուդյան Արաբիայի կողմից միջազգային իսլամական ահաբեկչության ֆինանսավորման և օժանդակման հանգամանքը, այս երկրի իշխանությունները ներկայում ևս չարունակում են իրականացնել իրենց ծրագրերը: Այդ մասին է խոսում, օրինակ, Մեծ Բրիտանիայում 2017 թ.-ին այս պետության կառավարության կողմից «Յենրի Ջեկոն» ընկերությանը

---

⁸ Christopher M. Blanchard. The Islamic Traditions of Wahhabism and Salafiyya. Updated January 24, 2008, FA, Order Code RS21695, <https://fas.org/sgp/crs/misc/RS21695.pdf>, (Մուկը՝ 15.09.2019):

պատվիրած և հրապարակված մի վերլուծություն, որում մասնավորապես, ասվում է հետևյալը. «Սաուդյան Արաբիան է հանդիսանում Բրիտանիայում էքստրեմիզմի ամենամեծ ֆինանսավորողը»⁹:

Չեկոյցի հեղինակները, շատ լավ գիտակցելով, որ իրենց կողմից արված առաջարկությունները բավարար չեն այս իրավիճակը որոշ չափով կարգավորելու համար, պնդում են, որ կառավարությունը պետք է արգելի մզկիթների, մեդրեսենների և այլ տեսակի կրոնական կառույցների ֆինանսավորումը արտասահմանյան երկրներից:

Վահաբականության տարածման համար Սաուդյան Արաբիայի Թագավորության իշխանությունները ¹⁰ ծախսում են միլիարդավոր դոլարներ: Ինդիին նվիրված բազմաթիվ զեկույցներից մեկում մանրամասն ներկայացվում են այն ծրագրերը, որոնք իրականացվում են, ինչպես հեղինակներն են նշում, «սաուդական ադանդի ուսմուկը տարածելու համար»¹¹: Օրինակ, սաուդական ֆինանսավորմամբ Բանզլադեշում կառուցվում է 560 մզկիթ, ինչն առաջացրել է ոչ միայն աշխարհիկ հայացքներ ունեցող մարդկանց և կրոնական փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների, այլ նաև սուննի մեծամասնության տարբեր ճյուղերի պատկանող հավատացյալների մտահոգությունը. նրանց անհանգստացնում է այն հանգամանքը, որ այդ մզկիթները դառնում են վահաբական

⁹ Saudi Arabia largest funder of extremism in UK, report finds, 5 July, 2017, <https://www.irishtimes.com/news/world/uk/saudi-arabia-largest-funder-of-extremism-in-uk-report-finds-1.3144020>, (մուտք՝ 15.08.2019).

¹⁰ Matthew Levitt, Charitable Organizations and Terrorist Financing: A War on Terror Status-Check, March 19, 2004, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/charitable-organizations-and-terrorist-financing-a-war-on-terror-status-che>, (մուտք՝ 15.09.2019), Terrorist Finance: Action Request for Senior Level Engagement on Terrorism Finance, 30 December, 2009, https://wikileaks.org/plusd/cables/09STATE131801_a.html, (մուտք՝ 15.09.2019), Christopher M. Blanchard and Alfred B. Prados, Saudi Arabia: Terrorist Financing Issues Updated September 14, 2007, CRS Report for Congress, <https://fas.org/sgp/crs/terror/RL32499.pdf>, (մուտք՝ 15.09.2019), Does Saudi Arabia Fund Terrorism? *Middle East Quarterly*, Spring 2006, pp. 63-64, <https://www.meforum.org/934/does-saudi-arabia-fund-terrorism>, (մուտք՝ 15.09.2019).

¹¹ How Saudi Arabia exports Wahhabism, 29 April, 2017, <https://international.la-croix.com/news/how-saudi-arabia-exports-wahhabism/5095>, (մուտք՝ 18.09.2019).

քարոզչության և կրոնական անհանդուրժողականության և էքստրեմիզմի տարածման կենտրոններ¹²:

Նման վկայությունների թիվը շատ է: Առանձնահատուկ անհանգստություն է առաջացնում այն հանգամանքը, որ չափազանց դժվար է հայտնաբերել հատկապես ծայրահեղական խմբերի ֆինանսավորման աղբյուրները և քարոզչության ու ահաբեկչական գործողությունների վրա ծախսվող գումարների ընդհանուր ծավալը: Այս գործն ավելի է բարդանում այն պատճառով, որ նման նպատակների համար են ուղղվում նաև զաքաթի հավաքման հատուկ ցանցերի միջոցով ակումուլացվող գումարները:

Այս ամենով հանդերձ՝ հարկ է նշել, որ հատկապես վերջին 20-25 տարիների ընթացքում Սաուդյան Արաբիայի այդ նպատակներին հասնելու ջանքերը առանձին հաջողություններ չեն գրանցել: Նրանք, օրինակ, չկարողացան ամրապնդվել Նախկին Խորհրդային Միության մուսուլմանական բնակչություն ունեցող հանրապետություններում: Չնայած գործադրված ջանքերին և ծախսված գումարներին՝ վահաբականությունը եզրհատոսում իր ազդեցությամբ զիջեց Մուսուլման Եղբայրներին: Պարսից ծոցի երկրներում նույնպես Սաուդյան Արաբիայի կրոնազաղափարական և քաղաքական քարոզչությունը չպսակվեց հաջողությամբ:

Բավականին ծանր հետևանքներ ունեցավ վահաբականության ներթափանցումը Ռուսաստանի Դաշնության սահմաններից ներս Խորհրդային Միության փլուզումից հետո, երբ որոշ տարածքներում ի հայտ եկան անջատողական տրամադրություններ: Հատկապես ծանր իրավիճակ ստեղծվեց Հյուսիսային Կովկասում: Սակայն չնայած տարբեր միջոցներով և ձևերով կատարված ներդրումներին, Սաուդյան Արաբիայի ջանքերն այստեղ էլ իրական արդյունքներ չտվեցին: Ռուսաստանը լուրջ բարդություններով և խնդիրներով, սակայն կարողացավ ի վերջո իրավիճակը վերցնել իր հսկողության տակ:

¹² Նույն տեղում:

Բնական է, որ նման անհաջողություններից հետո թագավորության նոր սերնդին պատկանող վերնախավը ստիպված եղավ վերաիմաստավորել պետության քաղաքականությունն այս ոլորտում: Ըիշտ է Ա. Մելիխովի հետևյալ դիտարկումը. «Սաուդական թագավորության, որը վահաբական շարժման պատմական արդյունքն է և իր հպատակների թվում ունի այս աստվածաբանական ուսմունքի մեծաքանակ կողմնակիցներ, ներկայիս գործելակերպը վկայում է վահաբականության ընկալման հարցում սկզբունքային տրանսֆորմացիաների, սաուդցիների ձգտման մասին համակերպելու քաղաքակրթական գործընթացներին և հեռարկվելու առավել օդիոզ մոտեցումներից»¹³:

Սակայն հարց է առաջանում, թե որքանո՞վ է դա հնարավոր և ի՞նչ կորուստների կարող է հանգեցնել բավականին կտրուկ փոփոխությունների իրականացումը կրոնազաղափարական ոլորտի նման սկզբունքային և նուրբ ոլորտում: Այն խնդիրները, որոնց ներկայումս բախվում է Սաուդյան Արաբիան, վկայում են այն մասին, որ թե երկրի ներսում, և թե՛ նրա սահմաններից դուրս այս նոր քաղաքական գիծը հանդիպում է դիմադրության:

Երկրի ներսում այդ դիմադրության իրականացման ներուժն ունեն այն շրջանակները, որոնք թագաժառանգ Մուհամմադ իբն Սալմանի կողմից նախաձեռնած փոփոխությունների հետևանքով կորցնում են իրենց դերն ու ազդեցությունը երկրում: Դրանք, նախևառաջ, վահաբական կրոնաիրավական ուսմունքի գիտակ ալիմները և ֆակիհներն են, որոնց առավել հեղինակավոր մասը պաշտոններ է զբաղեցնում կրոնի և բարոյականության վահաբական նորմերը պաշտպանող և տարածող բազմաթիվ պետական կոմիտեներում և նման այլ կառույցներում: Բացի այս խմբից, ընդդիմություն են նաև այն ազդեցիկ անձնավորությունները, որոնց մի մասը պատկանում է թագավորական ընտանիքին և որոնց նկատմամբ թագաժառանգը

¹³ Мелихов И.А. Эволюция ваххабитского фактора в Саудовской Аравии, стр. 67-81, <https://cyberleninka.ru/article/n/evolyutsiya-vahhabitskogo-faktora-v-saudovskoy-aravii>, (մուտք՝ 10.08.2019).

կիրառեց հակակոռուպցիոն պայքարի տրամաբանությունից բխող պատժիչ և սահմանափակող միջոցներ:

Հարկ է նաև հաշվի առնել, որ վահաբականությունը կարևոր դերակատարություն ուներ և ներկայումս էլ ունի պետության հովանու տակ արաբական ցեղերի միասնականությունը ապահովելու գործում: Այս հանգամանքը հատկապես կարևոր է հաշվի առնել՝ նկատի ունենալով այն փաստը, որ Սաուդյան Արաբիայի բնակչությունը բավականին խայտաբղետ է կրոնական և էթնիկական պատկանելության տեսակետից:

Վահաբականությունը ինդիրներ ունի նաև ցանցայնացման հետ: Ցանցային համակարգերի ստեղծումն իր առավել էֆեկտիվ տարբերակում, բացի արժեքային առումով ընկալելի և ընդունելի տեքստից, պահանջում է նաև ազատ ելք և մուտք՝ առանց որևէ ստորադասման: Սակայն վահաբականությունը՝ իր արմատներն ու հենարանը ունենալով Սաուդյան Արաբիայում, ձևավորվելով այդ պետության իշխանությունների շահերի սպասարկման համար, դատապարտված է հիերարխիկ կառուցվածք ունենալու, ինչն անհնար է դարձնում ազատ ցանցային կոմունիկացիան:

Վերը շարադրած դիտարկումները հնարավորություն են տալիս պատասխանել այն հարցերին, որոնք ձևակերպվել էին սույն հոդվածի սկզբում:

1. Վահաբականությունը հավատացյալների համար անշուշտ շարունակում է մնալ կրոնական ուսմունք, վարդապետություն: Սակայն դեռ իր ստեղծման ժամանակաշրջանում այն ծառայեց նաև որպես գաղափարական հիմք Սաուդների ընտանիքի դրոշի ներքո ցեղերի միավորման համար: Հատկապես աֆղանական պատերազմի և Իրանում Իսլամական հեղափոխության հաղթանակի ազդեցությամբ վահաբականության՝ որպես գաղափարախոսության իդեոլոգեմները սկսեցին կիրառվել որպես քարոզչական գործիքներ՝ վերածելով այս կրոնագաղափարախոսությունը քաղաքական տեխնոլոգիայի:

2. Օրինաչափ է վահաբականությունն իր բոլոր գոյություն ունեցող վարկածներով հանդերձ, նույնացնել Սաուդյան Արաբիայի Թագավորության հետ, քանի որ այս պետությունն է իր

բոլոր հնարավորություններն օգտագործում այն քարոզելու և տարածելու նպատակով: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ ցանցայնացման փորձերը անհաջողությամբ պսակվեցին, Սաուդյան Արաբիան մնում է միակ կենտրոնը, որը պատասխանատու է վահաբականության հետ կապված և վերջինիս կրոնագաղափարական դրույթներից բխող գործողությունների համար:

3. Վերջապես, երրորդ, ամենաբարդ հարցը: Անշուշտ, սաուդական և, ընդհանուր առմամբ, վահաբական կրոնական գործիչների տեսակետից այն ներկայացնում է կուռ և հստակ վարդապետություն, որի հիմնադրույթները շարադրված են վահաբականության հիմնադրի և նրա հետևորդների աշխատություններում: Սակայն այս կրոնական ուսմունքի գաղափարականացումը և քաղաքական ծրագրերի իրականացման նպատակով քաղաքական տեխնոլոգիայի վերածելը զգալի իմաստափոխությունների ենթարկեց այն միֆոլոգեմները, որոնցից այն ծնվել էր: Վահաբականությունը շարունակում է ենթարկվել փոփոխությունների և ավելի ու ավելի է հեռանում իր իրական ակունքներից: Միաժամանակ, այն մնում է որպես կարևոր գաղափարական և քարոզչական զենք, որը տարբեր աստիճանի հաջողությամբ կիրառում է սաուդական վերնախավը ոչ միայն իր աշխարհաքաղաքական ծրագրերի իրականացման համար, արտաքին քաղաքականության և տնտեսության ոլորտներում, այլ նաև ներքին քաղաքականության մեջ:

THE TRANSFORMATIONS OF WAHHABISM IN THE CONTEXT OF THE NEW POLICY OF SAUDI ARABIA

Abstract

Davit Hovhannisyan

Center for Civilization and Cultural Studies, YSU

dhovhannisyan@ysu.am

Mikayel Hovhannisyan

Department of Arabic Studies, YSU

mhov@ysu.am

Key words` *Wahhabism, Muhammad ibn Abd-al Wahhab, Saudi Arabia, terrorism, ideology, network*

The Wahhabism was perceived as an offspring of the Saudi Arabia from the very beginning of its growing role in the foreign relations. In the last ten years, however, there have been emerged different viewpoints concerning the relations of Wahhabism and the state in which it had been raised. Some of those ideas detach the Wahhabism from the state and speak about Saudi Arabia as a kingdom which has chosen the path of democracy. These viewpoints give birth to several questions, some of which are discussed in the article. In particular, the article gives answer to the following questions: a) Can we say Wahhabism and ideology or Wahhabism means ideology? b) Can we say Wahhabism and Saudi Arabia or Wahhabism means Saudi Arabia? and c) Do we have the word Wahhabism as a term with exact meaning or does it have several definitions?

ТРАНСФОРМАЦИЯ ВАХХАБИЗМА В КОНТЕКСТЕ ОБНОВЛЕННОЙ ПОЛИТИКИ САУДОВСКОЙ АРАВИИ

Аннотация

Давит Ованнисян

*Центр по исследованию проблем
культуры и цивилизации, ЕГУ
dhovhannisyan@ysu.am*

Микаэл Ованнисян

*Кафедра Арабистики, ЕГУ
mhov@ysu.am*

Ключевые слова: ваххабизм, Мухаммад ибн Абд аль-Ваххаб, Саудовская Аравия, терроризм, идеология, сетевые структуры.

В международных отношениях все больше возрастает роль ваххабизма, зародившегося на территории/в Саудовской Аравии. Несмотря на это, в течение последних десяти лет возникли различные точки зрения по поводу соотношения самого ваххабизма и государства. Согласно некоторым идеям ваххабизм отчужден/отделен от государства, которое (в свою очередь) избрало демократический путь. Именно эти различия послужили основой для ряда вопросов, некоторых из которых и рассматриваются в данной статье. В статье даются ответы на следующие вопросы: 1. Можем ли мы рассматривать ваххабизм и идеологию или это одно и то же; 2. Возможно ли отождествлять ваххабизм и Саудовскую Аравию или же нет; 3. Можно ли утверждать, что сегодня, говоря ваххабизм, мы подразумеваем явление с определенным и четким описанием, которое имеет один и тот же смысл для всех исследователей или же существует целый ряд значений и толкований этого термина?